

Зоран Кинђић*Универзитет у Београду, Факултет политичких наука – Србија**e-mail: zoran.kindjic@fpn.bg.ac.rs***О СТРАХУ БОЖИЈЕМ**

Апстракт: Уверен да је разлог све веће распрострањености страха у савременом свету недостатак једног специфичног страха – страха Божијег, аутор приступа разматрању овог религијског феномена. За разлику од профаног страха, који у нама изазива негативне емоције, страхопоштовање је суштинско обележје овог светог страха. Појам страха Божијег покрива широку палету осећања, од страха пред Богом као праведним судијом до љубављу испуњене стрепње да својом непажњом не увредимо Бога. Након поређења Сократове изреке „Знам да ништа не знам“ и старозаветне изреке „Почетак мудрости је страх Господњи“, аутор истиче да је чиста љубав према Богу свакако најплеменитији религијски мотив, али да не смемо гажити илузију да смо на самом почетку духовног развоја способни за такву несебичну љубав. Ослањајући се на светоотачку метафору о три могућа начина човековог односа према Богу, као роба, најамника и сина, као и на разликовање уводног и савршеног страха Божијег, аутор сматра да је и у наше време могуће да се човек постепено уздигне од почетног до савршеног страха Божијег, који је идентичан са љубављу. Иако је страх Господњи дар Божији, човек га својим морално-подвижничким начином живота у неку руку мора заслужити.

Кључне речи: *страх, Бог, мудрост, љубав, грех*

I

Осећање страха одувек је у већој или мањој мери обузимало човека. Баш као и у древна времена, када је као слабо и непросвећено створење био изложен надмоћној и непредвидивој природи, и данас се човек плаши свега онога што би могло да угрози његов живот и здравље, његову имовину, његов друштвени статус, као и њему блиске особе. Оптимистичко очекивање просветитељства, које је иначе одувек „слиједило циљ ослобађања људи од страха и постављања људи за господаре“¹, да ће страх ишчезнути у просвећеном добу, самим тим што ће, захваљујући напредовању знања, ишчезнути све непознато и непредвидиво, показало се као илузорно. Упркос томе што у иманенцији рашчараног света више нема места за оно што би се својом тајанственом, трансцендентном природом начелно опирало познатости, данашњи човек није мање изложен страху него некада. Напротив, могло би се рећи да су страхови данашњег човека израженији више него икада. Данашњи човек се прибојава како природних катаклизми, непредвидивих последица климатских промена, економских криза, тако и непознатих болести, терориста, криминалаца, неурачунљивих особа итд. Психолози

1 Horkheimer – Adorno 1989, 17, подвукао ЗК.

данас имају пуне руке посла у настојању да излече своје пацијенте од бројних фобија.² Упркос све израженијој научно-технолошкој контроли над природом, као и обавештајно-полицијском надзору над асоцијалним и потенцијално субверзивним особама, човек повремено осећа да је његов живот изложен не само све већој опасности него и неподношљивој неизвесности. У покушају да одгонетнемо разлог све израженијим страховима савременог човека, могли бисмо се запитати није ли у нашем рашчараном, секуларизованом свету недостатак једног специфичног страха – страха Божијег, узрок таквог стања.

Иако је за многе особе које се диче својом просвећеношћу, односно својим атеизмом или агностицизмом, карактеристично да са индигнацијом одбацују осећање страха Божијег не само као пуког остатка наводног празноверја и сујеверја, него и као израза неслободе, одважићемо се ипак на разматрање феномена страха Божијег, тим пре што смо уверени у теоријску лимитираност сваког покушаја разумевања савременог света који се ослања искључиво на природно светло људског ума. Но много већи теоријски проблем од одустајања од научно-филозофских критеријума у разумевању феномена страха Божијег, представља чињеница да сами нисмо у довољној мери искусили страх Божији, те је самим тим наш говор о њему у великој мери осуђен на тумачење оног што су други доживели, што је другима познато из властитог искуства. Упркос те отежавајуће околности, покушајмо ипак, имајући у виду потенцијалну корисност, како за појединце тако и за друштво, од реafirмисања осећања страха Божијег, да у извесној мери теоријски осветлимо овај изузетно важан религијски феномен, користећи светоотачке увиде.

II

Приметимо најпре да се страх Божији суштински разликује од уобичајених страхова, будући да је „предмет“ страха Божијег сâм Творац, док оно што изазива уобичајене страхове спада у сферу творевине. Док је осећање страха од оног што припада оностраној сфери познато свима, за палог човека, за разлику од првобитног Адама, страх Божији није нешто природно и саморазумљиво. Наиме, у мери у којој је Бог стран и далек човеку, у тој мери му је и страх Божији непознат. Отуда се може тврдити, поготово у наше време, да страх Божији представља својеврстан дар Божији човеку. Иако је Бог, услед своје преобилне љубави, спреман да сваког дарује овим светим страхом, Он води рачуна о томе да ли су људи достојни да га приме, тј. да ли ће желети да овај дар искористе како би преобразили своју палу природу, или ће га, усредсређени на свет и властити его, занемарити. Спремност да се стрпљиво и мукотрпно сарађује са Богом на очишћењу свог срца предуслов је да се у неког усели страх Божији. Иако је страх Божији у неку руку незалужени дар Божији, човек се мора морално-подвижничким начином живота припремити да би га примио, тј. у извесном смислу мора га ипак „заслужити“.³ Уколико се успостави плодотворна синергија Божије благодати и човекове аскезе, квалитет и интензитет страха Божијег у човеку ће бити све већи. Као што страх Божији омогућава човеку да „осећа присуство Божије“, да буде духовно будан и клони се греха, тако се „од осећаја присуства Божијег појављује (...) свети осећај страха“.⁴ Што је неко на духовно вишем нивоу, што је више испуњен

2 Постоје различити приручници за суочавање са страхом и превладавање бројних страхова. Види: Цеферс 2001

3 Имајући у виду оба ова момента, Св. Игњатије Брјанчанинов каже: „Страх Божији је дар од Бога. Као дар, он се задобија молитвом“ (Св. Игњатије Брјанчанинов, 2008, 510).

4 Исто

благодању Светог Духа, то је у њему израженије осећање страха Божијег, чак и уколико је љубав према Богу његово доминантно осећање. Нема сумње да су ово свето осећање у највишем степену искусиле свете особе. Зато ћемо се у нашем покушају да осветлимо феномен страха Божијег пре свега ослањати на њихове увиде.

Самим тим што се ради о *светом осећању*, наука, која се превасходно базира на разуму и која се бави оним што је предметно, није у стању да га разуме. Будући да је страх Божији заправо страх пред оним нуминозним, оним што је свето, што није од овога света, он неизбежно измиче свим покушајима да се научно објасни. Имајући у виду, што би рекао Јасперс, да се наука бави оним што је предметно, док јој је непредметно као такво начелно недоступно, није тешко сложити се старцем Софронијем који о страху Божијем каже: „Његова природа се психологијом не да објаснити.“⁵ Наиме, психологија се бави душевном сфером, док је страх Божији везан за духовну сферу.

Ослањајући се на увиде Рудолфа Ота, сматрамо да је само оно разматрање које почива на дубоко проживљеном религиозном искуству у стању да осветли овај свештени страх.⁶ Као што је познато, у покушају да нам приближи осећање светог, Ото је истакао да га, између осталог, карактеришу антиномични моменти страха и привлачности. Човек се боји оног светог, које је толико моћно да га, уколико није довољно чист, уколико није обредно припремљен за сусрет са њим, може уништити⁷, али га у исти мах и неодољиво привлачи. Као што могућност да види лице Божије старозаветног човека испуњава страхом, будући да је за смртнике немогуће видети лице Божије а остати жив, тако у њему живи чежња да гледа Бога лицем у лице, ако не овде а оно макар у онострани.⁸ Док профани страх „изазива код човека жељу, неодољиву тежњу, за бежањем и удаљавањем од предмета који страх изазива“⁹, свети страх подразумева поштовање тзв. нуминозног објекта и макар потајну жељу да му се приближимо. За разлику од профаног страха, који је лишен поштовања према ономе што га изазива, страхопоштовање је суштинско обележје страха Божијег. Као што се може разабрати из псалмске поруке „Служите Господу са страхом, и радујте се Њему с трепетом“ (Пс. 2, 11), свештени страх је увек здружен са извесном радошћу, те би се могло рећи да су антиномични моменти страха и радости конститутивни за осећање страхопоштовања, односно страха Божијег, што сматра и Лазар Милин, који каже: „То је религијско страхопоштовање: страх и радост!“¹⁰

Што се тиче страха Божијег, старац Софроније је свакако у праву када истиче да постоје „многи његови степени и облици“.¹¹ Наиме, појам страха Божијег покрива широку лепезу осећања, од страха пред Богом као праведним судијом, као Оним који

5 Архимандрит Софроније 2001, 16

6 На почетку разматрања феномена светог, Ото упозорава потенцијалног читаоца да није довољно ослањати се само на разум да би се разумео религиозни феномен. Стога он онима који су лишени религиозног доживљаја саветује да не читају његову студију о светом. Види: Otto, 1983, 27.

7 Парадигматична је погибија Узе, који је, покушавајући да спречи пад Заветног ковчега са кола, страдао зато што га је дотакао. Види: 2. Сам. 6, 6-7. Библија наводи примере колико је страшно и тешко издржати суочавање са оним светим. Човек тада, од силине онострани појаве, напросто бива принуђен да ничице падне на земљу. Види: Дан. 8, 17-18, Отк. 1, 17. Што би рекао Рилке, „Сваки анђео је страхан“ (Рилке, „Прва девинска елегија“, у: 1968, 129).

8 Иако је Бог тврдио да Га „не може човек (...) видјети и остати жив“ (2. Мојс. 33, 20), те се због тога људима, како не би погинули, појављивао у огњу или облаку, разговор Мојсија с Богом лице у лице (2. Мојс. 33, 10; 5. Мојс. 34, 10) сведочи да је за оног ко је духовно припремљен тако нешто ипак могуће.

9 Лазар Милин 2002, 122

10 Исто

11 Архимандрит Софроније 2001, 16

грешника може осудити на паклене муке, па до љубављу испуњене стрепње да својом непажњом нехотично не увредимо Бога и услед тога будемо лишене Његове благодати. Но пре него што осветлимо наизглед непремостиве крајности страха од Бога и љубави према Њему, обратимо пажњу на чувену библијску тврдњу да је страх Божији почетак мудрости, и испитајмо да ли она одиста одговара истини.

III

Да у питању није случајна и необавезујућа тврдња, већ дубоки духовни увид, може се наслутити већ из чињенице што се ова изрека у Светом писму јавља на више места. Не само што пророк Давид истиче: „Почетак мудрости је страх Господњи“ (Пс. 110, 20), него се са њим слаже и премудри Соломон: „Почетак је мудрости страх Господњи, и знање светијех ствари разум“ (Прич. 9, 10)¹². За разлику од пуког телесног мудровања, које је лишено страхопоштовања према оном светом, које је као пуко интелектуално бављење бивствујућим везано за свет, мудрост је духовне природе, те претпоставља страх Божији као своје полазиште. Иако је страх Божији тек почетак а не пуноћа мудрости, он је ипак назаобилазан као почетак. Онај ко није искусио страх Божији, ко није сагледао понор који га дели од Божијег савршенства, ко се није суочио са својом палом природом, прелест у којој се налази лако ће побркати са мудрошћу.¹³

Уколико бисмо сучелили старогрчко и старозаветно уверење о томе шта представља почетак мудрости, тако што бисмо упоредили наведну старозаветну изреку са чувеном Сократовом тврдњом да зна да ништа не зна, захваљујући којој је од Делфијског пророчишта проглашен за најмудријег човека на свету, могли бисмо да закључимо да је, упркос извесних сличности у погледу неопходности надилажења пуког знања из друге руке и достизања стања испражњене, чисте свести, старозаветна изрека несумњиво дубља од оне филозофске. Наиме, грчка филозофија је, самим тим што се опредељује за умно а не надумно сазнање, у мањој мери усредсређена на духовну сферу од старозаветне религије.

Надовезавши се на Хераклитов увид да се многозналаштво суштински разликује мудрости¹⁴, Сократ је искусио да знање из друге руке додуше омогућава ученост, али не и мудрост, јер она почива на личном духовном увиду. Наиме, тек када одбацимо све оно што смо претходно мукотрпно усвојили, што није ни мало лако, тек када смо, испражњени од сувишног знања, способни да сами, без ослоњања на друге, долазимо до духовних увида, ми ступамо на праг мудрости. Дакле, егзистенцијални увид да заправо суштински ништа не знам, којим доспевам до чисте, спољашњим знањем неоптерећене свести, означавао би почетак мудрости.¹⁵

12 Упореди: Прич. 1, 7

13 Св. Јустин Ћелијски истиче да су мислиоци и ствараоци данас заправо немудри јер превиђају да се телесна мудрост суштински разликује од духовне: „Нестрах од Бога = немудрост и лудост и глупост. Ђаво – нестрах од Бога = овалпоћење глупости, лажи, немудрости. Без страха од ствари и појава пишу данас писци и зато су немудри“ (Јустин Ћелијски, 2007, 212).

14 У чувеном Хераклитовом 40. фрагменту се каже: „Многознање не учи разуму јер би научило Хезиода и Питагору и надаље Ксенофана и Хекатеја“ (Diels 1983, 153).

15 Детаљније о Сократовој изреци „Знам да ништа не знам“ види: Зоран Кинђић, „О Сократовој изреци ’Знам да ништа не знам’“, у: 2016, 131-141. Иначе, одрицање од знања препоручују и религиозни учитељи, истичући да након тога следи молитвени подвиг, да бисмо, чистећи властито биће од страсти, доспели до надумног стања духовне једноставности: „Одречи се знања ради мудрог незнања и у овом незнању ћеш кроз молитву стећи највише знање. Одречи се шљаштеће светлости разума [интелекта] због које је недоступан духовни свет, погрузи се у мрак незнања и

Ово испражњавање властите свести од поседовања спољашњег знања, које као такво, уколико није освећено, „надима“ (1. Кор. 8, 1),¹⁶ неизбежно подразумева борбу против свог ега. Духовни императив „Спознај самог себе“ немогуће је следити уколико нисмо усредсређени на сагледавања властитог бића, које такође често прати покушај да се морално и духовно преобразимо. Још радикалније од отрежњујућег увида у властито незнање, страх Божији доводи у питање наш его тиме што уздрмава нашу самодопадљиву, а самим тим искривљену представу о нама самима, што нас суочава са нашим истинским стањем, које би морало пре бити повод за стид и бригу него за било какав понос и узношење. Важно је истаћи да управо страх Божији доприноси нашем смирењу, пре свега тиме што нам омогућава да сагледамо бесконачну раздаљину између Бога и нас. Наиме, док нас увид у наше потпуно незнање лишава сигурности и теоријског ослоња, те нам отвара могућност за дубље, духовно сагледавање нашег истинског ја,¹⁷ страх Божији чини да осетимо не само да смо крхки и безначајни, да смо пуки „прах и pepeo“ (1. Мојс. 18, 27), него и да смо због своје грешности на самом дну лествице бића, нижи чак и од бесловесне творевине. Ако бисмо сагледавање нашег апсолутног незнања, које уздрмава наш его, одредили као децентрирање, које се ипак одиграва у хоризонталној димензији, онда бисмо страх Божији могли представити као успостављање вертикалне димензије, као крајње неравноправан однос између нашег ја и Бога, при чему је Бог тајанствени трансцендентни центар, а наше ја пуко дно, крајња низина.¹⁸ „Овај страх се на нас спушта Одозго“, у исти мах чинећи нас свесним како Божије бесконачне величине и моћи, тако и наше грешности и ништавности. У ономе ко искуси страх и трепет пред Богом одиграва се драматичан потрес његовог поствареног бића. Некада окамењено срце особе која је следила себичне импулсе и била обузета профаном садржином, наједном почиње да подрхтава, те бива спремно да у себе прими духовну садржину. Ако бисмо стање у коме смо се налазили пре него што нас је обузео страх Божији, пре него што смо искусили присуство Божије, представили као стање несвесности и уснулости, онда бисмо свети страх могли описати као „наше пробуђење из дуготрајног сна у греху“.¹⁹ Страх Божији, дакле, има како сазнајну тако и практичку димензију, јер „нам доноси светлост разумевања: са једне стране нашег погубног стања,

одсуство мисли како би кроз молитву у твом срцу заблистала духовна светлост“ (Рафаил Каралин, „Небеска светлост у срцу“, у: *Књига о Исусовој молитви: исихастички приручник за савременог човека* 2010, 376).

16 Иако не пориче да су знање и образовање корисни, Св. Пајсије истиче да, „ако нису освештани, штетни су и воде у пропаст“. Као разлог, он наводи: „Спољашње образовање у многим случајевима шкоди, јер у човеку подстиче високо мишљење о себи самом. Ово високо мишљење представља запреку која спречава благодат Божију да се приближи“ (Старац Пајсије Светогорац 2011, 75).

17 Св. Пајсије Светогорац с правом тврди да „самопознање вреди више но сва знања овог света“ (Исто, 69).

18 „Смирење светаца не потиче од тога што су завирили у своју душу и видели да су рђави, већ од тога што су видели величанственост Божију и могли само ничице да падну“ (Митрополит сурошки Антоније Блум, „Чистим срцем и умом пред Богом“, у: *Књига о Исусовој молитви: исихастички приручник за савременог човека*, 2010, 329). Тако праведном Јову, након што је имао прилику да види страшну и величанствену појаву Бога, преостаје само да одустане од сваког покушаја да разуме тајанствене путеве Божије и скрушено изусти: „Ушима слушах о теби, а сада те око моје види. Зато поричем, и кајем се у праху и пепелу“ (Јов, 42, 5-6).

19 Архимандрит Софроније 2001, 18. За разлику од сагледавања властитог апсолутног незнања у погледу оног што је суштинско, осећање грешности, које побуђује страх Божији, испуњава нас стидом и кривицом. Наиме, „грех не може постојати за човека, за кога не постоји Бог, јер је грех – грех пред Богом“ (Јустин Поповић, 2009, 85).

а са друге, осећање светости Бога“.²⁰ Онај коме овлада страх Божији, неизбежно ће се трудити да савлада своју склоност ка греху, те ће се понашати моралније него раније. Док нас сократовски увид у апсолутно незнање препушта нама самима у борби са сопственим егом, страх Божији нам указује и на могућност божанске помоћи уколико се одлучимо за морално-духовни преображај свог бића. Отуда је Св. Исаак Сиријски потпуно у праву када каже: „Страх Божији је почетак врлине.“²¹

Наравно, страх Божији је тек почетак мудрости, али не и пуноћа мудрости. Њу човек може да наслути тек када је преиспуњен благодаћу Светог Духа. Будући да је бесконачна мудрост својствена само Богу, човек је у стању да партиципира у њој у мери у којој је способен да у себи прими нетварну божанску енергију. Када је неко испуњен благодаћу Светог Духа, он тада не мисли више својом главом, не ослања се на своје скромне интелектуалне могућности, већ из њега говори сам Бог.²² Но да би неко био преиспуњен даровима прозорљивости и расуђивања²³, он претходно мора да прочисти и преобрази своју палу природу, да сагори свој его и досегне стања бестрасности. Речи Св. ап. Павла, „А живим – не више ја, него живи у мени Христос“ (Гал. 2, 20), сведоче о бестрасном стању особе која је сагорела властити его, која заиста има „ум Христов“ (1. Кор. 2, 16)²⁴.

IV

Као мотиви за религијску праксу, за поштовање Бога и његових заповести најчешће се наводе страх од Божије казне, поготово уколико се има у виду могућност мучења у паклу, очекивање награде, пре свега оне која се тиче нашег будућег оностраног живота, и несобична, безрезервна љубав. Док су прва два мотива карактеристична за човека на ниском духовном нивоу, једино чиста љубав има истинску духовну вредност. „Бити добар због страха од Бога, а не из љубави према Њему – у томе

20 Архимандрит Софроније 2001, 18

21 „Подвижничке поуке преподобног Исаака Сирина“, у: *Добротољубље*, II том, 2000, 479

22 Након што је апостолима саопштио да ће бити гоњени и извођени на судове због проповедања Његовог учења, Христос их поучава: „А кад вас поведу да вас предаду, не бините се унапријед шта ћете говорити, нити се припремајте, него што вам се даде у онај час оно говорите; јер нећете ни говорити него Дух Свети“ (Мк. 13,11).

23 За разлику од телесне мудрости, која најчешће супсумира појединачан случај под опште правило, благодатни дар расуђивања оспособљава онога ко га поседује да понуди најбоље решење за конкретан случај, за одређену особу. Наиме, иако нам се може чинити да се код различитих личности ради о истом проблему, будући да оне нису исте, да је свака непоновљива и несводива, самим тим ни решења нису иста. „Расуђивање долази од божанског просветљења“, истиче Св. Пајсије (Старац Пајсије Светогорац, *Чувајте душу*, стр. 68).

24 Захваљујући томе што се света особа више не ослања на властити ум, већ је потпуно препуштена вољи Божијој, она изриче поуздане судове. При том она, свесна да из ње говори Бог, не уображава да сама поседује мудрост. Тако је Св. Серафим Саровски одбијао похвале посетиоца, задивљених његовим одговорима, да је најмудрији човек на свету, говорећи скромно да заправо ништа не зна, већ да напросто пренеси оно што му Господ говори: „Прву помисао која се јави у мојој души ја сматрам за указање Божије.“ Уколико би расуђивао по свом разуму, без прибегавању Богу, грешно би (Н. Левитски, *Свети саровски старац Серафим*, стр. 103). Но и особама које се нису уздигле до духовних висина, али које поседују страх Божији, Бог помаже у њиховом деловању. Св. Пајсије Светогорац наводи пример богобожањивог адвоката који је, заступајући праведну ствар, надахнутом одбраном добио тешку парницу, те закључује: „Пошто је поседовао страх Божији, Бог га је просветлио и он је поступио ваљано“ (Старац Пајсије Светогорац 2011, 414).

баш и нема неке вредности“, с правом примећује Св. Порфирије. Наиме, уколико смо у свом односу према Богу усредсређени искључиво на то да избегнемо пакао и заслужимо рај, приступамо Му са рачуницом, „као да идемо на неку трговину, на неку размену услуга“. ²⁵ Уместо таквог ропског, односно најамничког односа, свети оци су као идеал истицали чисту љубав верника према свом небеском Оцу. Тако Св. Василије Велики подсећа да на три начина „угађамо Богу: због страха од мука као робови, тражећи награду само ради сопствене користи – као најамници, или ради љубави према Богу чинимо добро ради самог добра – као синови“. ²⁶ Није тешко сложити се са светоотачком тврдњом да је чиста љубав према Богу једини племенити религиозни мотив, будући да је лишена сваког егоистичког интереса. Но, поставља се питање да ли је човек заиста способан за њу, поготово на самом почетку свог духовног пута.

Можда због тога што је страх од паклених мука, поготово у западној Европи, исувише оптерећивао психу не само средњовековног него и модерног човека ²⁷, данас се на страх од Бога, готово по правилу, поготово код либералних теолога, гледа као на непримерен религиозни мотив. Да бисмо се ослободили сваке примесе тог страха, олако се позивамо на новозаветни увид да је Бог љубав, занемарујући при том да је Он уједно и праведни Судија. Ако је Бог љубав, резонујемо, онда заправо и нема разлога за страх, онда је љубав једини исправан однос према Њему. У дискредитовању страха као покретача за религиозни живот, могли бисмо навести и речи љубљеног Христовог ученика Јована: „У љубави нема страха него савршена љубав изгони страх напоље; јер је у страху мучење, а ко се боји, није се усавршио у љубави“ (1. Јн. 4, 18). Ма колико истините биле те речи, морамо ипак бити свесни опасности да олако поверујемо да смо заиста, поготово на почетку свог духовног пута, способни за чисту, несребичну, духовну љубав према Богу.

Описујући духовну ситуацију нашег времена, архимандрит Лазар с правом указује на чињеницу да је данас човечанство опијено „идејом неке апстрактне човечанске љубави“. Ова хуманистичка, душевна, природна љубав обично се брка са духовном, натприродном љубављу. Многи данашњи верници, „чувши за узвишеност љубави, за њену светост, за то да је она изнад свих врлина и да је без ње све мртво, почињу да је траже у себи“ и на силу покушавају да „исцеде ту љубав у готовом облику не схватајући да су наш пад, наше удаљавање од Бога, све оне болести душе које смо стекли, страсти, зле навике – једном речју, зло у нама највише погодили оно наше својство – да волимо“. ²⁸ Уместо да будемо свесни дубине нашег пада, неопходности да се кроз покајање и аскезу постепено ослобађамо најразличитијих страсти, које су се као уљези угнездиле у нашем нечистом срцу, често се одлучујемо на самозаваравање, обмањујући и друге и себе тако што глумимо тобоже несребичну хришћанску љубав. Наиме, ма колико се трудили да чинимо дела из чисте љубави, уколико претходно не преобразимо своје биће, наша љубав ће ипак бити осуђена на то да остане само душевна, тј. природна. Наравно, и таква љубав је свакако боља од мржње или пуке равнодушности према ближњима, али важно је немати илузију о њој, јер нас она спречава да се уздигнемо до духовне љубави, која је, као круна човековог духовног уздицања, на врху лествице врлина. ²⁹ За разлику од духовне љубави, које нема без

25 *Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливита* 2005, 232

26 Наведено према: Архимандрит Лазар (Абашидзе) 2014, 102. Уп. *Поуке аве Доротеја* 2009, 43-44.

27 Види: Делимо 1987, као и Динцелбахер, „Стрховање и нада : средњи век“, у: *Историја европског менаталитета* (прир. П. Динцелбахер), 2009.

28 Архимандрит Лазар (Абашидзе) 2014, 103-104.

29 У чувеној лествици врлина Св. Јована Лествичника, љубав је означена као крајњи, „тридесети ступањ мислене лествице“ (Св. Јован Лествичник 2008, 202), који је својствен за савршеног

смирења, „душевна љубав је егоистична“. И када је уверена да несебично воли ближњег, она заправо, као што увек изнова подсећају свети оци, „не воли ближњег него саму себе, утврђујући се преко ближњег“. Св. Игњатије Брјанчанинов је с правом упозоравао да заповест о љубави према ближњем није блиска срцу палог човека. Наиме, „заповест је духовна, а нашим срцем су завладали плот и крв, *заповест је нова, а наше срце је старо*“.³⁰ Исто што важи за однос палог човека према ближњем, важи и за његов однос према Богу. Ма колико себе завањавао, он заправо ипак више воли себе него Бога. Иначе, да је другачије, одустао би од своје воље и препустио би се вољи Божијој. Блажени Августин је тврдио да постоје две врсте људи: они који више воле себе него Бога и они који више воле Бога него себе.³¹ Уколико се ослободимо илузија о својој љубави, бићемо принуђени да признамо да је само светитељ у стању да заиста више воли Бога него себе. Он је то одувек доказивао спремношћу да положи живот за Бога, било мучеништво било подвижништвом.

Разобличавање хуманистичке заблуде о љубави као пукој химери свакако не доводи у питање примат љубави над страхом, већ само подсећа на неопходност поступности на духовном путу. Наиме, Божији дар савршене, духовне љубави већ на самом почетку, који је поседовала Пресвета Богородица, толико је редак, поготово у нашем времену, да га напросто готово можемо занемарити. Имајући у виду опасност прелести, у коју западају они који су некритични према себи, који умишљају да су одмах спремни за духовну љубав, да могу прескакати ступњеве на духовном путу, Св. Игњатије сматра да је неопходно реafirмисати страх Божији: „Узалуд се занесењаци испуњени умишљеношћу и самообманом гнушају страха Божијег као нечега што је својствено презреним слугама, када нас на тај страх позива Бог, објављујући да ће Он Сам бити наш учитељ страха и да ће нам дати духовни дар страха Божијег.“ „Оне који сматрају да страх као такав одише неслободом, он подсећа да је страх средство које нам помаже да се уздигнемо до духовне љубави: „*Страх очишћује човека, припрема га за љубав*: ми постајемо слуге, да бисмо постали законита деца.“³²

Имајући увиду оно што је речено, нема сумње да је страх Божији основ, почетак и подстрекач духовног пута, а љубав према Богу круна и врхунац. Свети оци су сагласни да „свеколико добро дело започиње од страха Божијег и завршава се у љубави према Богу, која је свеза савршенства и најузвишенији степен добрих дела, јер је љубав већа од свега. Али да би когод достигао љубав према Богу, неизоставно треба да има најпре страх Божији. Јер одавде започиње свеколико добро дело: да се човек боји Господа“.³³ Описујући духовни пут, који се протеже од страха до љубави, Св. Максим Исповедник каже: „Љубав се рађа од бестрашћа, а бестрашће од наде на Бога, нада пак од трпљења и дуготрпеливости; ове пак од свеобухватног уздржања, уздржање од страха Божије, а страх од вере у Господа.“³⁴ И заиста, онај ко не верује у Бога, ко нема

човека, оног који је досегао духовни раст висине Христове. Маштати о врхунцу врлина, а не трудити се око досезања претходних ступњева, што је иначе за већину нас изузетно тежак подвиг, знак је крајње неразумности.

30 Архимандрит Лазар (Абашидзе) 2014, 107, подвукао ЗК.

31 Коплстон 1989, 89. Старац Јефрем истиче: „кад себе не бисмо волели више него Бога, не бисмо стремили ка греху“ (Старац Јефрем Филотејски и Аризонски „Поуке очинске љубави на путу спасења“, у: *Сузе за свет* 2010, 513).

32 Св. Игњатије Брјанчанинов 2008, 510, подвукао ЗК.

33 Старац Клеопа 2004, 55

34 Св. Максим Исповедник, „400 глава о љубави“, у: *Византијска филозофија у средњевековној Србији* (прир. Б. Милосављевић) 2002, 312. Св. Антоније такође истиче да страх претходи љубави: „Ако човек жели да стекне љубав Божију, дужан је најпре да задобије страх Божији. Од страха се

духовно искуство Његове присутности, и не може да има страх од Њега. Он остаје везан за чулни свет и не одважује на духовну авантуру. Али, такође не треба превидети чињеницу да се тешко може очекивати да неко поверује у Бога на основу пуких теоријских аргумената. Можда би управо драматично искуства страха понекад могло водити вери у Бога или је макар ојачати, као што показује чувени Лутеров случај, када се он као младић, преплашен грмљавином, заветовао да ће постати монах уколико преживи. Да је Богу вера која исходи из емпиријске очигледности Његовог постојања или од пуког страха драга, да Он не даје предност слободном људском одређивању³⁵, могао би својом бесконачном моћи у тој мери да уздрма и потресе свет, да би свако, прожет ужасом и страхом, напосто морао бити уверен у Његово постојање.³⁶

На основу реченог, јасно је да нас страх Божији, који почива на вери, подстиче на будност, преиспитивање, покајање, труд. Без страха Божијег, по речима Св. Пајсија Светогорца, незамислив је побожан живот: „Побожност је страх Божији, смерност, духовна осетљивост“.³⁷ Особа у којој пребива страх Господњи свему приступа са доличном пажњом, бди над собом, труди се да не почини грех, те се захваљујући таквом понашању усавршава у врлини. Управо због израженог страха Божијег, који га штити од сујете и надмености, подвижник је у стању да допре до мрачних дубина своје пале природе и сагледа сам корен греховности. „Као што зрак сунца, који кроз прозор уђе у кућу, све осветљава, тако да се може видети и најситнији трун прашине што лебди у ваздуху, тако и страх Господњи који уђе у срце, показује све његове грехе.“³⁸ Сагледавање властите грешности не само што подвижника води смирењу, што га подстиче на борбу са својом палом природом, него такође представља предуслов за слушавање његове молитве. Наиме, као што примећује ава Мојсије, Бог не слушава молитву особе која не осећа да је грешна: „Ако човек нема у срцу своје осећање да је грешан, Бог га неће услышати.“³⁹

Говорећи о односу страха и љубави, старац Клеопа примећује: „Док нас прати страх Божији ми чинимо добра дела, али не без труда.“ У нама се одвија мукотрпна духовна борба између наше старе (пале) и „нове“ (изворне) природе, тела и духа, добра и зла, при чему каткад бивамо поражени, али нас страх Божији увек изнова подстиче на покајање и ревност. Међутим, „када човек задобије љубав Христову, не улаже више труд“.⁴⁰ Он тада напосто, испуњен благодаћу Светог Духа, спонтано извршава Божије заповести. Дакле, док је на духовном путу страх Божији неопходан, духовни циљ достижемо тек онда када се у нас усели чиста, натприродна љубављу према Богу.

рађа плач, а од плача храброст“ (*Добротољубље*, I том, 2002, 38). Св. Јован Лествичник каже: „Са порастом страха Божијег, у човеку се јавља и љубав“ (Св. Јован Лествичник 2008, 200).

35 „Да је постојање Бога несумњиво као што је постојање сунца, онда би вера као морални чин нестала. Њу би заменила очигледност у којој нема алтернатива, односно Бог би у извесној мери постао спољашњи предмет познања, што би било недостојно љубави Божије према човеку, јер Бог хоће слободно самоопредељење човека према Себи и, као круну љубави, – љубав према Богу“ (Архимандрит Рафаил Карелин 2011, 20-21).

36 Оспоравајући тврдњу да страх рађа веру, у чијој основи је просветитељска илузија да ће човек, чим буде ослобођен страха од надмоћне и неразумљиве природе престати да верује у онострана бића, архимандрит Софроније се саглашава са оценом Св. Максима Исповедника, те каже: „’Вера рађа страх’, (а не страх веру).“ На основу разумевања духовног пута Св. Силуана Атонског (у свету Симеона), он истиче да је „Симеонова жарка вера породила (...) у његовој души страх да ће бити осуђен за многе и велике грехе којих је био свестан“ (Архимандрит Софроније 1998, 49).

37 Старац Пајсије Светогорац 2005, 135

38 Свети Јован Лествичник 2008, 174

39 *Старечник* 2008, 248

40 Старац Клеопа 2004, 71

Бројна места у Светом писму у којима се на различите начине говори о страху Божијем могла би неког навести на закључак да су она међусобно противречна, будући да се у њима каже и да је „страх Господњи чист и остаје у век века“ (Пс. 18, 10), као и да „савршена љубав изгони страх напоље“ (1. Јн. 4, 18). Поставља се питање да ли су страх и љубав антиподи, или је примеса страха Божијег сачувана и у самој љубави. У одговору на то питање Свети оци подсећају да је страх Божији двојак. По Св. Максиму Исповеднику, „један се рађа у нама од претње казном, због којег настају у нама по реду: уздржавање, трпљење, нада на Бога, бестрашће из којег је љубав“. Што се тиче другог страха, он „спојен са овом љубављу непрекидно прибавља души побожност, да не би од смелости љубави дошла до презирања Бога“. Док „први страх ’изгони напоље’ савршена љубав (1. Јн. 4, 8) душе која ју је стекла и која се више не боји казне“, други страх она „увек има сједињеног са собом“.⁴¹

О две врсте страха Божијег говори и ава Доротеј, разликујући при том уводни и савршени страх. Док је уводни страх својствен „почетницима у богопоштовању“, други страх је карактеристичан за свете и савршене особе, за оне „који су достигли меру савршене љубави“. Наиме, „онај ко испуњава вољу Божију ради страха од мука, јесте (...) почетник, јер оно што чини, не чини ради самог добра, већ ради страха од батина“, за разлику од савршеног, који „испуњава вољу Божију из љубави према Богу: љуби га и тиме му угађа“. Ава Доротеј се не задовољава само констатацијом да „није могуће достићи савршени страх ако се заобиђе уводни страх“, већ појашњава и развој страха Божијег од његове уводне до савршене форме. Ослањајући се на учење Св. Василија Великог да човек може да угађа Богу као роб – због страха, као најамник – због награде, и као син – из љубави, ава Доротеј показује да нечији духовни развој може прећи путању од роба преко најамника до сина, мада се то ипак, поготово у наше време, ретко дешава. Почетни страх је најчешће стање већине религиозних особа, али и такав страх је драгоцен и не треба га омаловажавати, јер су многи људи лишени чак и њега. Он душу почетника чува од чињења зла, о чему сведочи и премудри Соломон: „Страхом Божијим се свако уклања од зла“ (Прич. 15, 27).⁴² Онај ко се уздржава од греха „због страха од мука, као роб који се боји господара, постепено долази до тога да чини добро. Чинећи добро, мало по мало, он почиње и да се нада и на награду за чињење добра, као што је [случај] код најамника“, да би постепено, искусивши, услед стицања навике чињења добра, сладост пребивања уз Бога, благодат мира и блаженства, најзад доспео до мере сина, „који воли ради самог добра, и боји се зато што воли“. Управо такав страх из љубави је, по ави Доротеју, „онај велики и савршени страх“.⁴³

Примесу страха у осећању љубави према Богу, односно савршени страх Божији, с правом свети оци пореде са односом детета према оцу, кога оно неизмерно воли. За разлику од роба који се плаши строгог господара, који каткад, уплашен за свој живот, задрхти пред њим, па и најамника који гаји прорачунат однос према послодавцу, однос детета према родитељу је крајње присан и нежан. Но иако је љубав у том односу доминантно осећање, дете се ипак помало прибојава могућности да својим недоличним понашањем нехотично повреди или разочара оца. Сличан однос има и верник који

41 Св. Максим Исповедник, „400 глава о љубави“, у: *Византијска филозофија у средњовековној Србији* 2002, 322.

42 Иако се залаже да наш однос према Богу буде одређен љубављу а не страхом, Св. Порфирије признаје: „Појам страха је добар за прве духовне кораке. Он је за почетнике, за оне у којима још живи стари човек. Такав човек, почетник, који још није духовно истанчан, помоћу страха савлађује у себи тежњу ка злу“ (*Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливита* 2005, 232).

43 *Поуке аве Доротеја* 2009, 43-44

безгранично воли Бога. Мада је љубав према Богу духовно стање његовог бића, он зна да такво стање треба одржавати, да би оно могло бити поремећено уколико се олењи и препусти небрижности. Шта би се тада догодило? Па љубав би почела да слаби, а њу би заменили страх или погубна равнодушност. Св. Јован Лествичник каже: „У сразмери са ишчезавањем љубави, јавља се у нама страх. Јер, човек у коме нема страха – или је пун љубави, или је душевно већ мртав.“⁴⁴

V

Након што смо размотрили шта се подразумева под страхом Божијим, запитајмо се има ли га у нашем секуларизованом свету. Није тешко уочити да је он веома редак, да се заиста за многе данашње људе с пуним правом може рећи: „Нема страха Божијег пред очима њиховим“ (Пс. 13, 3). Огреховљеност неких људи у нашем времену досегла је такве размере да се готово граничи са демонским понашањем. Лишени страха Божијег, многи се не устежу од крајње неморалних чинова, те живе без икаквог стида и гриже савести.⁴⁵ Себичност, разврат, превара, корупција, у тој мери су карактеристични за савремена друштва, да није претерано рећи да морално и духовно стање данашњег човечанства подсећа на оно уочи потопа.⁴⁶ Не само што је велики број људи равнодушан према Богу, што не верује у Њега, него је чак и верницима у великој мери стран страх Божији. О томе сведочи млак и немаран однос већине верника према Богу. Сама чињеница да се немарно, на спољашњи начин, односимо према светињама, да не испуњавамо Божије заповести, да много тога више не доживљавамо као грех, јасно показује да нам је страх Божији постао туђ. Иначе се не би дешавало да верници праве буку током литургије, а поготово не да се повремено чак зачује и смех из олтара, свештеног простора на коме се одиграва Св. тајна приношење бескрвне Христове жртве.

Да заиста имамо страх Божији, трудили бисмо се да узалуд не узимамо у уста име Господње⁴⁷, пазили бисмо да се мишљу, речју и делом не огрешимо о Бога и ближње. Поготово бисмо се трудили да будемо што достојнији за евхаристијски сусрет са Богом. Иако човек никада не може бити сасвим достојан да у себе прими светињу тела и крви Христове, од изузетне важности је да причешћу, коме претходи долична припрема постом и молитвом, као и покајање и искрена исповест, приступамо „са страхом Божијим, вером и љубављу“. Св. Јован Златоусти, имајући у виду немаран однос појединих верника према евхаристији, упозорава: „Када приступате овој божанској, страшној Трпези, приступајте са страхом и трепетом, чисте савести, постећи и молећи се; не правите буку, не трупкајте ногама и не гурајте онога поред себе: Јер такво понашање одаје најгоре ниподаштавање: показује ниподаштавање светих Тајни. Због таквог понашања следеће таквима тешка казна.“⁴⁸ Светитељ с тугом уочава да се

44 Св. Јован Лествичник 2008, 198

45 За разлику од времена када су људи грешили, али су притом своје грехе крили, стидећи се околине, данас грех као да је у моди. Старац Јефрем с тугом истиче да „ни у једној епохи грех није био до те мере друштвено прихваћен и легализован као данас“ (Јефрем Ватопедски 2011, 83).

46 О алармантно стању у коме се налази данашњи свет, огрезао у грех, довољно говоре речи Св. Пајсија Светогорца: „Чак је и Вавилон у Старом Завету био невин у односу на данашње стање“ (Старац Пајсије Светогорац 2011, 411).

47 Оне који се подвизавају, који се упуштају у духову борбу са невидљивим силама и својом палом природом, Св. Никодим Светогорац упозорава на опасност празнословља: „Када говориш, говори о Богу, особито о Његовој љубави и доброту, али говори са страхом и пази да не погрешеш...“ (Св. Никодим Светогорац 2004, 73).

48 Наведено према: Јеромонах Григорије Светогорац 2010, 293. Још Св. ап. Павле је упозоравао Коринћане на опасност којој се излажу они који се недостојно причешћују: „Јер који недостојно

људи често боље понашају на спортским борилиштима, „где се шепури ђаво“, него у храму, где нам је Царство Божије потенцијално најближе. Оне чије су мисли у приступању том светом чину усредсређене на свет, приземљене и расејане, Св. Јован Златоусти опомиње: „Јер ако у часу божанског Причешћа мислиш да стојиш на земљи, уместо да се налазиш у збору анђела, онда је то сигуран показатељ да ти је срце окамењено.“⁴⁹ Подсећање на старозаветне речи „Проклет био ко немарно ради дјело Господње“ (Јер. 48, 10) корисно је за све нас, јер увек нам прети опасност да због световних брига и телесно-душевних задовољстава изгубимо из вида да је однос са Богом неупоредиво важнији од свих других односа.⁵⁰ Није у питању само могућност да будемо кажњени због немарног односа према светињама.⁵¹ Ми се огрешујемо о Бога не само тиме што кршимо Његове заповести, већ и тиме што заборављамо да будемо захвални за све оно што је за нас учинио.⁵²

Имајући у виду оно што је речено, није тешко закључити да судбина данашњег света, који заиста све више „у злу лежи“ (1. Јн. 5, 19), зависи од тога да ли ће страх Божији бити обновљену срцима људи или неће. Као што показује пример Нинивљана, који су се покајали након проповеди пророка Јоне, осетивши изнова страхопоштовање према Богу, судбина света је у великој мери у људским рукама, будући да Бог не жели пропаст грешника већ њихово покајање и преображај. Уколико већи део човечанства и даље буде истрајавао и напредовао у злу, уколико се ништа суштински не промени, скори долазак Антихриста је неизбежан.⁵³ Међутим, уколико би дошло до покајања човечанства и обнове страха Божијег, долазак Антихриста био би одложен. Наиме, као што се каже у Светом писму, страху Божијем се човек може научити. Бог, који смерно куца на врата свачијег срца, свима нама посредством пророка Давида поручује: „Ходите чеда, послушајте мене, страху Господњем научићу вас“ (Пс. 33, 11). Наравно, да бисмо се научили страху Божијем, морамо се претходно ослободити заблуде да смо мудри, гордог уверења да телесном мудрошћу, научно-техничким овладавањем природом, пуким политичким споразумевањем, можемо спречити катастрофу која се из дана у дан

једе и пије, суд себи једе и пије, не разликујући тијела Господњега. Зато су међу вама многи слаби и болесни, и доста их умире“ (1. Кор. 11, 29-30).

49 Јеромонах Григорије Светогорац 2010, 293.

50 Св. Гаврило Грузијски упозорава: „Треба се молити са страхом и страхопоштовањем. Када се молиш сети се пред Ким стојиш, с Ким беседиш!“ (*Јуродиви човек Божији : живот и подвизи светог Гаврила Грузијског*, 2015, 337). Архимандрит Рафаил истиче да „човек са свештеним страхом треба да се односи према свакој речи молитве. Претварање људске речи у игру, шале, лаж, псовке и празнословље, наноси молитви штету која се тешко може надокнадити“ (Архимандрит Рафаил Карелин, „Небеска светлост у срцу“, у: *Књига о Исусовој молитви: исихастички приручник за савременог човека* 2011, 377).

51 Св. Пајсије Светогорац наводи пример неке жене која је постала ђавоимана због своје непажње, „јер је просула свету воду у судоперу“ (Старац Пајсије Светогорац 2005, 143).

52 О томе да наши греси повређују Христа, који је, жртвујући се за палог Адама, на себе преузео грехе човечанства, сведочи виђење човека која се молио пред иконом Богородице, спремајући се да након тога почини зло дело. Док се он молио, „одједном га спопаде страх и он – ван себе – угледа да се икона подиже и Пресвета Богородица показа му се жива са Сином у рукама... Код Богомладенца отворише се ране на рукама, ногама и ребрима, из рана потече крв као на Крсту... Видевши ово грешник од страха паде и завапи: ’О Владарко, ко је ово учинио?’ Богородица одговори: ’Ти и други грешници, ви поново распињете мог Сина гресима, као Јудеји“ (*Акатисти пресветој Богородици* 2011, 17).

53 Св. Гаврило Грузијски метафорично тврди не само да је Антихрист већ пред вратима већ да на силу покушава да уђе: „Земља се до пола претворила у пакао, антихрист стоји пред вратима и не само да куца него проваљује“ (*Јуродиви човек Божији : живот и подвизи светог Гаврила Грузијског* 2015, 380).

све више надвија над нама. Услов да бисмо задобили страх Божији је, по мишљењу светих отаца, ослобађање од везаности за свет. Наиме, „нико не може стећи страх Божији све док се не ослободи свих житејских брига. Када је ум безбрижан, тада га покреће страх Божији и вуче ка љубави Божије благодати“.⁵⁴ Појашњавајући настајање овог светог страха, ава Доротеј тврди да га човек постепено стиче „ако има сећање на смрт и на муке, ако свако вече испитује себе како је провео дан, и свако јутро како је прошла ноћ, ако није дрзак, и најзад, ако се прилепљује [тј. присно везује] уз човека који се боји Бога“.⁵⁵ Док је свако од нас, уколико снагом своје воље и Божијом милошћу успе да савлада инерцију која га приземљује, у стању да у већој или мањој мери негује став самоиспитивања, да себе принуђује на сећање на властиту смртност, као и да се труди да избегне дрскост⁵⁶, имаће пред очима живог примера особе која одише страхом Божијим од непроцењивог је значаја, јер нас управо тај пример најбоље учи овом светом страху. Одговор који је неки старац дао на питање младог монаха шта да чини како би се бојао Бога, сам по себи довољно говори: „Иди, прибиј се уз човека који се боји Бога и његов страх Божији ће и тебе научити да се бојиш Бога.“⁵⁷ Могли бисмо рећи да се пребивањем уз особу која је преиспуњена страхом Божијим благодатна енергија овог светог страха прелива на друге, наравно у мери у којој су они очистили своја срца.⁵⁸

Они који покажу скромност и самокритичност, који су спремни да се одазову на Божији позив и препусте се Његовом вођству, који више нису опчињени чарима света, већ се труде да савладају своје старо ја, биће награђени спасоносним даром – „Даћу им страх свој у срце да не одступе од мене“ (Јер. 32, 40). Господ не само што штити оне који Га се боје и услишава њихове молитве⁵⁹, него им, с једне стране, помаже да тај свети страх прерасте у љубав, а с друге стране, да буду неустрашиви како према свим земаљским опасностима, тако и према демонским кушњама. Страхљивост је, наиме, карактеристика оних који се недовољно боје Бога, који се нису сасвим предали Божијем старању. Онима који су изложени демонским насртајима Св. Игњатије поручује: „Страхом Божијим побеђујте страх демонски.“ Његов савет не само њима него и свима нама гласи: „Потребно је предати се вољи Божијој и сматрати себе достојним сваког људског и демонског насртаја: тада ће страх проћи сам од себе“, захваљујући дејству божанске благодати.⁶⁰

Ако је спасоносни лек за личне проблеме сваког човека, као и за спас човечанства, обнова страха Божијег, на нама је да се потрудимо, да уз Божију помоћ, поново задобијемо тај свештени страх. Ма колико нам се каткад можда чинило да би живот био лакши без њега, да се не бисмо осећали спутани и оптерећени представом о греху, уколико боље размислимо, схватићемо да тај страх ипак није нешто негативно, да

54 Н. Левитски 1998, 413

55 *Поуке аве Доротеја* 2009, 46

56 Колико је значајно чувати се дрскости, било да се ради о речи, погледу или додиру, сведочи увид аве Доротеја да „ништа тако не одгони страх Божији као дрскост“. Позвавши се на речи аве Агатона: „Нема штетније страсти од дрскости. Она је родитељка свих страсти“, ава Доротеј каже да је дрскост родитељка свих страсти управо тиме што „одгони страх Божији од душе“ (Исто, 46-47).

57 Исто, 46.

58 О неочекиваном искуству преноса благодатног дара прозорљивости види: *Живот и мишљење страца Порфирија Кавсокаливита* 2005, 82-83.

59 Ево неколико места која о томе говоре: „А милост је Господња од века и до века на онима који Га се боје“ (Пс. 102, 17), „Вољу оних који Га се боји испуниће, и молбу њихову услишиће, и спашће их“ (Пс. 144, 19).

60 Св. Игњатије Брјанчанинов 2008, 512

нас управо он чува како од демонских замки тако и од нас самих. Осим тога, када осећамо страх Божији, уједно почињемо да осећамо како се у нама обнавља и нада, па тада ништа више у животу није ни одвише страшно ни бесмислено. Не само што нас страх Божији чува од напредујућег нихилизма него нас такође усмерава ка Богу, а самим тим и ка нама самима. Захваљујући страху Божијем отвара се могућност да се присетимо свог изворног назначења. Наиме, не само што смо створени по образу Божијем него такође имамо потенцијал, па и задатак, да се уподобимо Богу.

Литература

- Акатисти Пресветој Богородици* (прир. Јован Србуљ), (2011). Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Антоније (Блум), митрополит сурошки, „Чистим срцем пред Богом“, у: *Књига о Исусовој молитви: исихастички приручник за савременог човека* (прир. Ј. Србуљ), (2011). Београд: Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке
- Григорије Светогорац, јеромонах (2010): *Тумачење божанствене литургије : духовни водич кроз свету литургију*. Београд: Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке
- Делимо, Жан (1987): *Страх на Западу (од XIV до XVIII века): Опседнути град*, I-II. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Дневник
- Diels, Hermann (1983): *Predsokratovci*, I. Zagreb: Naprijed
- Динцелбахер, Петер (прир.) (2009): *Историја европског менаталитета*. Београд: Службени гласник, – Подгорица: ЦИД
- Добротољубље*, I том (2002): Манастир Хиландар
- Добротољубље*, II том (2000): Манастир Хиландар
- Живот и поуке старца Порфирија Кавсокаливита* (2005). Нови Сад: Беседа
- Јефрем Ватопедски (2011): *Реч са Атоса*. Београд-Шибеник: Истина
- Јуродиви човек Божији : живот и подвизи светог Григорија Грузијског* (2015). Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Јустин Поповић (2009): *Православна црква и екуменизам*. Манастир Хиландар
- Јустин Поповић (2007): *Богоносни Христослов: изабрани списи оца Јустина*. Манастир Хиландар
- Кинђић, Зоран, „О Сократовој изреци ’Знам да ништа не знам’“, у: *Траг: филозофски огледи* (2016). Београд: Досије студио – Филозофска комуна
- Клеопа, старац, *Велики је Бог : разговори, поуке, беседе* (2004). Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Коплстон, Фредерик (1989): *Историја филозофије, том II: Средњовековна филозофија*. Београд: БИГЗ
- Лазар (Абашидзе), архимандрит (2014): *О тајним болестима душе*. Подмаине: Манастир Успења Пресвете Богородице
- Левитски, Н. (1989): *Свети саровски старац Серафим*. Манастир Хиландар
- Милин, Лазар (2002): *Научно оправдање религије: Апологетика*, књ. 1. Шид: Графосрем
- Otto, Rudolf (1983): *Sveto*. Sarajevo: Svjetlost
- Пајсије Светогорац, старац (2005): *Духовно буђење*. Врање: Манастир Св. првомученика и архиђакона Стефана

- Пајсије Светогорац, старац (2011): *Чувајте души*. Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Поуке аве Доротеја* (2009). Манастир Хиландар
- Псалтир: са девет библијских песама* (2000). Ман. Хиландар – Ман. Грачаница – Ман. Цетињски – Ман. Тврдош – Братство Св. Симеона Мироточивог
- Рафаил (Карелин), архимандрит (2011): *Пут спасења у XXI веку*. Београд: Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке
- Рафаил (Карелин), архимандрит, „Небеска светлост у срцу“, у: *Књига о Исусовој молитви: исихастички приручник за савременог човека* (прир. Ј. Србуљ), (2011). Београд: Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке
- Рилке, Рајнер Марија (1968): *Лирика*, Београд: Просвета
- Св. Јован Лествичник (2008): *Лествица*. Манастир Хиландар
- Св. Никодим Светогорац (2004): *Невидљива борба*. Ваљево: Глас цркве
- Свети Игњатије Брјанчанинов (2008): *Енциклопедија православног духовног живота*. Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Свети Максим Исповедник, „400 глава о љубави“, у: *Византијска филозофија усредњовековној Србији* (прир. Б. Милосављевић), (2002). Београд: Стубови културе
- Свето писмо Старога и Новог завјета* (2012). Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве
- Софроније, архимандрит (2001): *Видети Бога као што јесте*. Манастир Хиландар
- Софроније, архимандрит (1998): *Старац Силуан*. Манастир Хиландар
- Старечник* (2008). Нови Сад: Беседа
- Сузе за свет* (прир. Ј. Србуљ), (2010). Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског
- Horkheimer, Max – Adorno, Theodor (1989): *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Sarajevo: V. Masleša – Svjetlost
- Цеферс, Сузан (2001): *Осетите страх и суочите се са њим*. Београд: Верба

ON THE FEAR OF GOD

Confident that the reason behind an increasing expansion of fear in modern world is lack of a specific fear – fear of God, the author commences consideration of this religious phenomenon. Unlike profane fear, that induces negative emotions within a person, awe is an essential trait of this holy fear. Notion of the fear of God includes a wide spectrum of emotions, from fear before God as the righteous judge to trepidation filled with love that one does not insult God in disregard. After comparison between Socrates saying „I know that I know nothing“ and Old Testament „The fear of the Lord is the beginning of wisdom“, the author emphasizes that pure love for God is certainly the most noble religious motive. However, we should not foster an illusion that we are capable of such love in the very beginning of our spiritual development. Relying on holy fathers' metaphor about three possible manners of a man's relationship with God, those of a slave, servant and son, as well as on difference between the elementary and the perfect fear of God, the author considers that in our time, too, it is possible for a man to gradually rise from the initial to the perfect fear of God, which is identical with love. Although fear of God is a gift from God, one needs to earn it in a certain way, by one's moral and ascetic life.